

МЕХАНІЗМИ ЗБАЛАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей соціально-економічного розвитку регіонів України. У статті виокремлено системні диспропорції соціально-економічного розвитку на місцевому рівні (наявні відмінності у розмірі заробітної плати, надходженні інвестицій, навантаженні незайнятого населення на одне вільне робоче місце, розвитку соціальної інфраструктури, дотриманні екологічних норм та стандартів тощо), проаналізовано причини їх виникнення. Запропоновано механізми збалансування соціально-економічного розвитку на місцевому рівні.

Ключові слова: економіка регіонів, соціально-економічний розвиток на місцевому рівні, стимулювання регіонального розвитку, системні диспропорції місцевого розвитку, пріоритети збалансування соціально-економічного розвитку на місцях, механізми мінімізації диспропорцій розвитку.

Аннотация. Статья посвящена исследованию особенностей социально-экономического развития регионов Украины. В статье выделены системные диспропорции социально-экономического развития на местном уровне (существуют различия в размере заработной платы, поступлении инвестиций, нагрузке незанятого населения на одно свободное рабочее место, развитии социальной инфраструктуры, соблюдении экологических норм и стандартов и т.д.), проанализированы причины их возникновения. Предложены механизмы сбалансирования социально-экономического развития на местном уровне.

Ключевые слова: экономика регионов, социально-экономическое развитие на местном уровне, стимулирование регионального развития, системные диспропорции местного развития, приоритеты сбалансирования социально-экономического развития на местах, механизмы минимизации диспропорций развития.

Annotation. The article investigates the characteristics of the socio-economic development of Ukrainian regions. Systemic imbalances of social and economic development at the local level highlighted (differences in wages, investments, unemployment rate, the development of social infrastructure, discipline on environmental regulations and standards, etc.), and causes of disparities analyzed. The mechanisms of balancing social and economic development at the local level identified.

Keywords: economy of regions, socio-economic development at the local level, stimulating of regional development, local development system imbalances, priorities of balancing economic and social development, mechanisms of disparities minimization.

Актуальність та постановка проблеми. В Україні у економічному та соціальному розвитку на місцевому рівні наявні численні диспропорції:

- економічний розвиток у великих містах та переважно промислових районах відбувається більш динамічно, ніж у переважно аграрних місцевостях;
- населення обласних центрів отримує вищу заробітну плату, ніж мешканці сільської місцевості;
- населення великих міст має достатній рівень інформаційних комунікацій та отримує більш якісні послуги;
- у віддалених від обласного центру місцевостях ускладнено розвиток підприємництва;
- розвинена логістична мережа зосереджена переважно навколо великих міст та промислових територій.

Зазначені диспропорції призводять до недостатнього економічного розвитку (подекуди – депресивності) та соціальної нестабільності одних адміністративно-територіальних одиниць при стрімкому розвитку інших, міграції населення (особливо молоді) з сільської місцевості до обласних центрів та м. Києва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика стимулювання регіонального розвитку достатньої мірою досліджена в українській економічній науці. Наприклад, Ю. Радіонов аналізує проблеми соціально-економічного розвитку регіонів України [5, с. 134]. Г. Монастирський досліджує напрямки модернізації інституційної бази управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня [2]. М. Вишиванок досліджуючи основні стратегії розвитку Європейського Союзу (Лісабонська та «Європа 2020»), запропонує використовувати європейський досвід при розробці стратегії розвитку

українських регіонів [1].

Значну увагу у вітчизняній науці приділено й питанням регіональної економічної безпеки. Наприклад, В. Ткаченко та Є. Коваленко, досліджуючи соціально-економічні фактори забезпечення економічної безпеки регіонів України, доходять висновку, що жоден з українських регіонів не є забезпеченим від економічних загроз, а близько половини з них перебувають у стані високого рівня загроз щодо рівня життя населення, структури доходів, демографічної ситуації та екологічної ситуації, що призводить до загострення соціально-економічної напруги [11, с. 134]. О. Резніков виокремлює такі основні напрями забезпечення соціально-економічної безпеки регіону: удосконалення правової бази (забезпечення прийняття однозначних рішень при виникненні конфліктних ситуацій між центром і регіонами), збереження ресурсного потенціалу регіону, розвиток самостійної бюджетно-фінансової політики регіонів та підготовка кваліфікованих кадрів [6]. А. Новак, доходить висновку, що визначальним фактором зовнішньої економічної безпеки регіону є рівень відкритості глобалізаційним процесам [3, с. 46]. Однак дослідженню диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України на місцевому рівні приділяється недостатня увага. Наприклад, Г. Михальченко, аналізуючи розбіжності у соціально-економічному розвитку різних регіонів, не аналізує диспропорцій, що наявні на місцевому рівні.

Метою статті є виокремлення механізмів збалансування соціально-економічного розвитку регіонів України на місцевому рівні.

Завдання статті:

- дослідити системні диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України на місцевому рівні;

- проаналізувати причини виникнення зазначених диспропорцій;

- виокремити механізми збалансування соціально-економічного розвитку на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічно найрозвиненішими на місцевому рівні зазвичай є або обласні центри, або території, на яких зосереджені потужні підприємства промисловості. Наприклад, у Харківській області економічно найрозвиненішими є такі промислові райони, як Балаклійський (розташовано один з найбільших в Європі цементно-шиферних заводів та газопромислове управління «Шебелинкагазвидобування»), Куп'янський (працює Куп'янський ливарний завод) та Ізюмський (розташовано Ізюмський приладобудівний та Ізюмський тепловозремонтний заводи), а також м. Харків [9]. У Донецькій області у I півріччі 2012 р. за рівнем соціально-економічного розвитку 1 місце посіло м. Донецьк, 2 місце – м. Ясинувата, 3 місце – м. Кіровське [9]. У Вінницькій області обласний центр разом із сусідніми територіями задає основний темп економічному розвитку – з 26 міст із населенням понад 50 тис. осіб 24 розташовані на відстані менш ніж 100 км від обласного центру. Окремі вінницькі невеликі міста мають певний потенціал розвитку, однак його реалізація ускладнюється їх монофункціональністю. У Закарпатській та Івано-Франківській областях області протягом останніх років спостерігається поглиблення диспропорції економічного розвитку між обласними центрами та переважно аграрними територіями.

Населення обласних центрів зазвичай отримує вищу заробітну плату, ніж мешканці сільської місцевості. Наприклад, у Харківській області у I півріччі 2012 р. найвищою заробітна плата була у м. Харкові (2724 грн., що на 3,5 % вище, ніж середній показник по області), а найнижчий рівень заробітної плати (не перевищує 70,4% від середнього) був у таких переважно аграрних районах, як Золочівський, Коломацький та Печенізький [9]. У Волинській області заробітна плата в обласному центрі зростає набагато більшими темпами, ніж у сільській місцевості.

Для багатьох областей України (перш за все індустріально розвинених регіонів Сходу) є характерним розрив у розмірі заробітної плати у переважно промислових та переважно аграрних районах. Наприклад, у Донецькій області у I півріччі 2012 р. найвищі показники середньомісячної заробітної плати мали мешканці промислових міст (Красноармійськ – 5130 тис. грн., Новогродівка – 5065 тис. грн., Вугледар – 4921 тис. грн.), а найменші показники були характерними для територій з домінуванням аграрного сектору та підприємств сфери обслуговування (Володарський район – 2018 тис. грн., Слов'янський район – 2065 тис. грн., Великоновосілківський район – 2075 тис. грн.) [9].

Навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце у сільській місцевості є значно вищим, ніж в обласних центрах. Наприклад, у Луганській області станом на кінець грудня 2012 р. спостерігалась така диспропорція: в обласному центрі на одну вільну вакансію претендувало 6 осіб, а у Кременському районі – 705 [10]. У Дніпропетровській області станом на той же час у м. Дніпропетровськ на одне вільне робоче місце претендували 2 особи, у Покровському районі – 34, а у Петропавлівському – вже 45 [7]. Порівняймо ці показники з даними по м. Києву, де станом на кінець грудня 2012 р. на одну вакансію претендувало 1,02 особи (у грудні 2011 р. – навіть 0,61) [8], тоді як у середньому по Україні – 10,8 особи (у грудні 2011 р. – 8,4) [4].

Інвестиції (зокрема, іноземні) надходять до економічно розвинених територій, якими зазвичай є обласні центри та індустріально розвинені місцевості. Так, станом на I половину 2012 р. 87,5% від усього обсягу прямих іноземних інвестицій до Харківської області надійшло безпосередньо до м. Харкова [9]. У Дніпропетровській області станом на той же час за обсягами інвестицій перші місця посіли міста Кривий Ріг (5177,1 млн. дол. або 64,7% від усього обсягу інвестицій в область) та Дніпропетровськ (2082 млн. дол. або 26%) [9]. У Закарпатській області розрив за обсягами залучених іноземних інвестицій коливається в

діапазоні від 106,2 млн. дол. в Ужгородському районі (27,2% від усього обсягу інвестицій) до 10,8 млн. дол. у Воловецькому районі (0,5%) [9]. У Волинській області станом на 1 жовтня 2012 р. 54,8% (194,8 млн. дол.) іноземних інвестицій припадало на підприємства обласного центру, що у розрахунку на одного мешканця становило 931 дол. та у 2,7 рази перевищувало середнє значення по області [10]. У Луганській області станом на кінець 2012 р. 81,3% іноземних інвестицій надійшло до промислово розвинених районів (перш за все у хімічну та нафтохімічну промисловість) [10].

Житлове будівництво ведеться переважно на територіях, де існує платоспроможний попит (обласні центри та промислово розвинені території). Так, у січні-грудні 2011 р. у Дніпропетровській області найбільше житла було побудовано у містах Дніпропетровськ (50,2%) та Кривий Ріг (13,8%) [9]. У Харківській області протягом того ж періоду найбільше зростання обсягів зданого в експлуатацію житла спостерігалось у містах Чугуїв (на 77%) та Люботин (на 40%), а найбільше зниження – у переважно аграрному Кегичівському районі (на 91%) [9].

Значення розвитку малого та середнього підприємництва важко переоцінити, оскільки саме такий бізнес на місцевому рівні створює переважну кількість робочих місць. Наприклад, у Харківській області у Богодухівському районі протягом 2011 р. завдяки діяльності підприємців було утворено 74% від усіх нових робочих місць [9]. У Закарпатській області на місцевому рівні малі підприємства забезпечують зайнятість 18-55% працівникам від загальної кількості, а середні – 18-70% [9]. Однак внаслідок світової економічної кризи та недостатніх стимулів для ведення бізнесу розвиток малого та середнього підприємництва у сільській місцевості фактично призупинився.

Диспропорційність розвитку деяких регіонів України посилюється наявністю монофункціональних міст. Наприклад, у м. Інгулець Дніпропетровської області на ВАТ «Інгулецький ГЗК» працює близько 50% населення міста. Зазначений комбінат також забезпечує 70-90% усіх надходжень до місцевого бюджету. У м. Марганець внаслідок критичної залежності від одного містоутворюючого підприємства (ВАТ «Марганецький ГЗТ») наявні ознаки депресивності (практично вичерпаний природно-ресурсний потенціал місцевості та погіршується стан соціальної інфраструктури).

У багатьох містах та населених пунктах (особливо у старопромислових районах) України відбувається погіршення екологічної ситуації. Впровадження на промислових підприємствах та об'єктах житлово-комунального господарства екологоорієнтованих та енергозберігаючих технологій (оновлення пило- та газоочисного обладнання, зменшення скидів недостатньо очищених стоків у водні об'єкти тощо) проводиться недостатньою мірою. У багатьох регіонах актуальним є питання побудови заводів для переробки сміття та твердих побутових відходів. Накопичення ТПВ відбувається переважно в тих областях (Тернопільська, Чернівецька, Хмельницька, Сумська, Кіровоградська та Вінницька), де відсутні заводи по переробці ТПВ (див. табл. 1). В областях, де такі заводи існують (Київська, Дніпропетровська, Харківська), спостерігається протилежна тенденція. У зазначених областях за 5 років відбулось зменшення площ, зайнятих під ТПВ, на 16-34%.

Таблиця 1

Інформація щодо кількості сміттєзвалищ і полігонів ТПВ та площ, зайнятих під ТПВ у Чернівецькій, Хмельницькій, Сумській, Кіровоградській, Вінницькій, Тернопільській, Київській, Харківській та Дніпропетровській областях

	Станом на 01.01.2006р.		Станом на 01.01. 2011 р.	
	Кількість сміттєзвалищ та полігонів ТПВ	Площі під твердими побутовими відходами (га)	Кількість сміттєзвалищ та полігонів ТПВ	Площі під твердими побутовими відходами (га)
Чернівецька область	289	260,3	287	359,11
Хмельницька область	766	551,87	843	616,38
Сумська область	104	100,452	405	422,58
Кіровоградська область	443	121,8	421	265,7966
Вінницька область	722	681,06	722	713,79
Тернопільська область	33	98,9	31	97,7
Київська область	39	310,89	36	255,9
Харківська область	68	317,7	85	224,4
Дніпропетровська область	410	545,71	121	358,278

Таблицю складено за даними Міністерства екології та природних ресурсів України [докладніше див.: 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20].

Означені вище негативні тенденції соціально-економічного розвитку на місцевому рівні обумовлюють нарощування тенденції щодо «уособлення», прагнення до збереження «автономності»

регіональних ринків, недопущення на внутрішній регіональний ринок «потенційних конкурентів» з інших регіонів країни. Така тенденція для України не є домінуючою, але її подальше нарощування може призвести до вкрай несприятливих соціально-економічних наслідків, у т.ч. зменшити ємність (та сукупний попит) на внутрішньому ринку регіонів, призвести до зменшення сукупного попиту на рівні загальнонаціонального внутрішнього ринку, що автоматично призведе до зменшення економічної (та підприємницької) активності на місцях, та в Україні в цілому.

Значною мірою зазначені диспропорції є наслідком:

- нестачі ресурсів на регіональному місцевому рівні для реалізації проектів. Наприклад, у Харківській області під час підготовки до «Євро-2012» обласною владою було розпочато значну кількість регіональних програм (розбудова інфраструктури м. Харкова, реконструкція старих лікарень та створення нових медичних центрів, забезпечення молодих сімей доступним житлом, розвиток дитячого спорту і дозвілля тощо). Проте подальша реалізація більшості зазначених програм вимагає дотацій з державного бюджету;

- недостатнього розвитку міжрегіонального та транскордонного регіонального співробітництва, що негативно впливає на внутрішню торгівлю та торговельно-експортні операції. Зокрема, це стосується прикордонних областей Сходу України (Донецька, Луганська, Харківська області), у яких є можливість швидкими темпами нарощувати експортну продукцію до Російської Федерації. Використання розвитку міжрегіонального співробітництва могло б створити сприятливі умови для залучення до процесів економічного зростання економічний потенціал периферійних (у т.ч. сільських територій), однак потенціал зазначеного співробітництва використовується не повною мірою;

- недосконалість управлінських підходів регіональної влади щодо збалансування соціально-економічного розвитку внутрішніх територій. При розробці стратегій та програм розвитку областей потреби окремих міст і районів зазвичай ігноруються. Співпраця органів місцевої влади, підприємців та населення щодо вироблення спільної політики (перш за все у сферах ефективного використання майна та земельних ресурсів) відбувається недостатньою мірою;

- недостатньої ефективності політики стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на місцевому рівні (підтримка цього сектора має найбільший потенціал щодо збалансування розвитку внутрішніх територій областей).

Невід'ємною складовою стабілізації економічного зростання на місцевому рівні має стати економічна реінтеграція регіонів, формування єдиного консолідованого простору на регіональному рівні та у межах країни. Дійсно, стабілізація економіки України залежить від високопродуктивного та ефективного розвитку її регіонів, а у межах регіонів – від економічного розвитку окремих територій (місцевостей). Всі складові цього процесу формують основу консолідованого господарського простору країни, у становленні якого провідну роль відіграють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Економічна консолідація регіонів, перш за все, ґрунтується на формуванні міцних економічних (виробничих, торговельних та ін.) зв'язків між територіями, у т.ч. на основі використання потенціалу міжрегіонального та міжмуниципального співробітництва (що становить фундамент так званої – «горизонтальної інтеграції») та поступового формування на цьому підґрунті міцних виробничих коопераційних зв'язків – основи економічної вертикальної інтеграції (на кшталт регіональних кластерів). У комплексі ці заходи формують єдиний господарський простір, ємний внутрішній ринок регіонів та країни в цілому.

Орієнтирами щодо збалансування диспропорцій соціально-економічного розвитку на місцевому рівні мають бути:

- формування сприятливого інвестиційного клімату, створення підґрунтя для фінансування розвитку територій на засадах державно-приватного партнерства;

- випереджаючий розвиток та підтримка малого підприємництва на місцевому рівні;

- зміцнення фінансової дієздатності громад за рахунок упорядкування міжбюджетних відносин, розширення фіскальної бази місцевих бюджетів та пошуку небюджетних ресурсів;

- розвиток місцевої інфраструктури, реалізація інвестиційних проектів, що мають короткостроковий мультиплікативний ефект;

- залучення приватного сектора до реалізації місцевих проектів, розвиток соціально відповідального бізнесу;

- поглиблення співробітництва на рівні міст і районів та поширення сучасних форм кооперації для спільного освоєння ресурсів і вирішення проблем розвитку територій.

Висновки. Механізмами збалансування диспропорцій соціально-економічного розвитку на місцевому рівні є:

1. Забезпечення пріоритетності розвитку територій, що демонструють ознаки депресивності, що передбачає:

- продовження політики імпортозаміщення;

- реалізація проектів зі створення нових підприємств на базі місцевих ресурсів та залучення інвестицій;

- сприяння підвищенню внутрішньорегіональної мобільності робочої сили;

- поширення практики тимчасового працевлаштування, у т.ч. на основі проведення громадських робіт щодо благоустрою територій, проведення культурних та спортивних заходів, будівництва,

здійснення сезонних робіт у сфері туризму та у сільському господарстві.

2. Диверсифікація економічної діяльності старопромислових районів, що передбачає:

- стимулювання розвитку торгівлі та сфери послуг;
- сприяння перепрофілюванню вивільненої на депресивних територіях робочої сили для працевлаштування в інших галузях (перш за все в аграрному секторі та у сфері послуг);
- реалізація програм сталого розвитку переважно аграрних територій;
- активізація туристично-рекреаційної діяльності.

3. Створення інноваційних кластерів (корпорацій, технопарків) у складі науково-дослідних організацій, промислових підприємств та навчальних закладів.

4. Розвиток державно-приватного партнерства.

5. Підтримка розвитку малого та середнього підприємництва на місцевому рівні, що передбачає:

- впровадження часткового відшкодування з обласного бюджету підприємцям відсоткових ставок за кредитами;

- формування обласних баз даних щодо інвестиційних пропозицій малих підприємств (особливу увагу слід звернути на розповсюдження інформації серед іноземних інвесторів);

- впровадження заходів щодо розвитку малого підприємництва у сільській місцевості (зокрема, розробити механізми надання матеріальної допомоги малим підприємствам, що виробляють екологічно чисту продукцію сільського господарства, займаються її переробкою та експортом, сприяти залученню безробітних, зареєстрованих у містах, до працевлаштування на новостворених робочих місцях у сільській місцевості тощо);

- забезпечення участі підприємців у виконанні замовлень обласної та місцевої влади.

6. Розвиток міжрайонного та міжрегіонального співробітництва територій, що передбачає:

- інтенсифікація коопераційних зв'язків (у т.ч. виробничих та збутових зв'язків між підприємствами). Основою такої кооперації може стати «ланцюг»: джерело сировини – виробництво – ринок збуту;

- розвиток економічних зв'язків між віддаленими від обласних центрів територіями різних областей, що є географічно близькими одна до одної;

- поглиблення транскордонної та єврорегіональної співпраці (у т.ч. активізація залучення усіх адміністративно-територіальних одиниць області до реалізації проектів в рамках транскордонного співробітництва з Угорщиною, Польщею, Словаччиною, Румунією);

- посилення взаємодії, обмінів на міжрегіональному рівні у сфері культури, освіти, охорони здоров'я, туризму, рекреації.

Список використаних джерел:

1. Вищиванок М.В. Застосування досвіду ЄС при стратегічному плануванні розвитку регіонів України / М.В. Вищиванюк // Економіка та держава. – 2012. – № 9. – С. 92-94.
2. Монастирський Г.Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня: Монографія / Г.Л. Монастирський. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2010. – 464 с.
3. Новак А.М. Зовнішньоекономічна безпека регіону в умовах активізації інтеграційних процесів / А.М. Новак // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: економіка. – 2011. – №. 5(2). – С. 41-46.
4. Попит та пропозиція робочої сили : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Радіонов Ю.Д. Стан розвитку та деякі напрямки модернізації регіонів України / Ю.Д. Радіонов // Регіональна економіка. – 2012. – № 2 (64) – С.38-47.
6. Резніков О.Л. Забезпечення соціально-економічної безпеки регіону – нагальне завдання сьогодення : [Електронний ресурс] / О.Л. Резніков. – Режим доступу : http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/123456789/2537/st_40_12.pdf?sequence=1.
7. Соціально-економічне становище Дніпропетровської області за 2012 рік : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dnprstat.gov.ua/public/2012/public_m12.htm.
8. Соціально-економічне становище м. Києва : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gorstat.kiev.ua/p.php3?c=2417&lang=1>.
9. Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні. Аналітична доповідь / С.О. Біла, О.В. Шевченко, М.О. Кушнір, В.І. Жук [та ін.] : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_nauk_an_rozrobku/region_zrostan.pdf.
10. Стратегічний моніторинг розвитку регіонів у січні-грудні 2012 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_analit/monitoring_2012.pdf.
11. Ткаченко В.Г., Коваленко Е.В. Экономическая безопасность регионов в социально-экономическом контексте / В.Г. Ткаченко, Е.В. Коваленко // Вісник Черкаського університету. Серія: економіка. – 2009. – С. 129-134.
12. Екологічний паспорт Вінницької області : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/content/article/5975>.

13. Екологічний паспорт Дніпропетровської області : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/content/article/5977>.

14. Екологічний паспорт Кіровоградської області : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/content/article/5984>.